

REPREMIERA FILMU PT. *Z WYCIECZKI STOWARZYSZENIA
WETERANÓW DO POLSKI Z 1927 R.*
WARSZAWA, 10 GRUDNIA 2018 R.

W czerwcu 2018 r., dokładnie rok po oficjalnej wizycie prezesa Instytutu Pamięci Narodowej dr. Jarosława Szarka w nowojorskiej siedzibie Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce i podpisaniu umowy o wzajemnej współpracy, zostały przywiezione do Warszawy cztery duże rolki 35 mm filmu zapisanego na taśmie nitrocelulozowej. Zawierają one zapis wycieczki, jaką odbyło do swojej Ojczyzny ok. 650 członków byłej Błękitnej Armii w 1927 r. – dziewięć lat od odzyskania przez naród polski upragnionej niepodległości, dziesięć lat od powstania Błękitnej Armii i sześćdziesiąt lat od utworzenia pierwszego polskiego „Sokoła”¹.

Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Ameryce (SWAP) jest najstarszą polską organizacją kombatancką działającą na świecie, istniejącą nieprzerwanie od 1921 r. Jej geneza wiąże się z ochotniczą służbą przedstawicieli Polonii amerykańskiej w Armii Polskiej we Francji w czasie I wojny światowej. Błękitna Armia – nazwana tak od koloru mundurów – powstała w 1917 r. z inicjatywy Romana Dmowskiego. W październiku następnego roku dowództwo nad nią objął gen. Józef Haller (od jego nazwiska określana jest również armią Hallera). W jej szeregach wstąpiło ok. 20 tys. ochotników z USA i Kanady. Po zakończeniu działań zbrojnych większość Polaków zza oceanu powróciła do swych rodzinnych domów oraz zaczęła tworzyć kluby i związki polskich weteranów. W maju 1921 r. ich przedstawiciele spotkali się na zjeździe w Cleveland, w czasie którego powołali do życia SWAP. Pierwszym prezesem stowarzyszenia został dr Teofil Starzyński – działacz Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, szef służby medycznej armii gen. Hallera, a także uczestnik wojny polsko-ukraińskiej o Małopolskę Wschodnią. Z organizacją współpracowały znane osobistości środowiska emigracyjnego, m.in. światowej sławy pianista, dyplomata i sygnatariusz traktatu wersalskiego oraz premier RP Ignacy Jan Paderewski. W początkowym okresie głównym celem działalności SWAP było organizowanie pomocy i opieki dla weteranów walk o niepodległość Ojczyzny – dawnych polskich żołnierzy, którzy zmagali się z inwalidztwem, chorobami i trudną sytuacją materialną. Stowarzyszenie organizowało zbiórki pieniężne, prowadziło schroniska oraz tworzyło miejsca pracy dla bezrobotnych. W czasie II wojny światowej SWAP wspierało Rząd RP na uchodźstwie i podległe mu Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie, a po zakończeniu wojny objęło opieką Polaków, którzy zdecydowali się pozostać poza granicami Ojczyzny lub z powodów politycznych egzystowali w kraju bez środków do życia. W latach osiemdziesiątych organizowało pomoc finansową dla „Solidarności”. Po 1989 r. jego działalność skupiła się na podtrzymywaniu i kultywowaniu tradycji, historii oraz kultury polskiej w USA i Kanadzie, a także na upamiętnianiu w Polsce

¹ Pierwsze polskie gniazdo Związku Sokółów powstało 7 II 1867 r. we Lwowie. Jego działaczami zostali: Klemens Żukotyński, Ludwik Goltental, Jan Zaplachta-Zapałowicz, Józef Milleret, Jan Dobrzański, Antoni Durski, Żegota Krówczyński i Władysław Janikowski. Do momentu odrodzenia państwa polskiego w 1918 r. na terenie zaborów działało wiele oddzielnych organizacji „Sokoła”. Scalenie w jednolity Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce odbyło się 13 IV 1919 r. na zjeździe w Warszawie.

General Mariusz Zaruski podczas powitania weteranów w Gdyni. Kadr z filmu pt. *Z wycieczki Stowarzyszenia Weteranów do Polski z 1927 r.* AIPN

Widok na pl. Zamkowy w Warszawie od strony Krakowskiego Przedmieścia. Kadr z filmu pt. *Z wycieczki Stowarzyszenia Weteranów do Polski z 1927 r.* AIPN

Szyby naftowe w Boryslawiu. Kadr z filmu pt. *Z wycieczki Stowarzyszenia Weteranów do Polski z 1927 r.* AIPN

wkładu, jaki polscy obywatele mieszkający na stałe w Stanach Zjednoczonych Ameryki włożyli w dzieło odzyskania niepodległości swojego ojczystego kraju. Stowarzyszenie zajmuje się również działalnością wydawniczą. Organizacyjnie SWAP dzieli się na okręgi i placówki działające na terenie USA i Kanady, a jego główna siedziba mieści się w Domu Weterana Polskiego w Nowym Jorku. Tu również znajduje się archiwum organizacji i powstałe w 1996 r. Muzeum Tradycji Oręża Polskiego.

Archiwiści z Wydziału Sekcji Opracowywania Dokumentacji Audiowizualnej Archiwum IPN stanęli przed trudnym zadaniem przygotowania filmu SWAP do digitalizacji. Nawiązano współpracę z Filmoteką Narodową – Instytutem Audiowizualnym, gdzie po połączeniu oddzielnych fragmentów filmu wykonano jego konserwację chemiczną. Kolejnym krokiem było przeniesienie obrazu z nośnika analogowego do postaci cyfrowej. Tak przygotowana kopia robocza filmu pozwoliła na dalsze prace historyczne, przede wszystkim na poukładanie scen i fragmentów filmu według chronologii. Nieocenioną pomocą źródłową okazały się archiwalne wydania „Weterana”², którego kopie cyfrowe SWAP również przekazał do Archiwum IPN.

² Czasopismo „Weteran” jest organem prasowym Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce. Zostało powołane do życia na mocy uchwały zjazdu założycielskiego SWAP w Cleveland w maju 1921 r. Pierwszy numer „Weterana”, pod redakcją Czesława Żuławskiego, ukazał się w październiku 1921 r. w Chicago. Kolejny numer, pod redakcją Stanisława Z. Stachowicza, wydano w Cleveland, gdzie zainstalował się Zarząd Główny SWAP. Od października 1921 r. do lutego 1922 r. „Weteran” wychodził jako miesięcznik. W marcu i kwietniu 1922 r. ukazywał się jako tygodnik. Było to związane z akcją propagandową na rzecz osadnictwa wojskowego w Polsce. Od maja 1922 r. „Weteran” ponownie zaczął

AME RYKI

WYCIECZKA

STOWARZYSZENIA WETERANÓW

ARMII POLSKIEJ W AMERYCE

DO OJCZYZNY 1927r.

Nowy Jork

Gdynia

„A major Burczymucha jedzie z wycieczką?”
„Drugich namawia, a sam pewnie nie pojedzie”
– oto jakie głosy odbijają się o moje stare uszy.
Ażebyście wiedzieli baki jeden z drugim,
że pojedzie major Burczymucha i to nie sam,
ale i ze swoją magnifiką i z dwoma basalykami,
którzy się tyle nasłuchali o tej dalekiej Polsce
i tak ją ukochali, że nie sposób się dłużej
smykiem opędzać.

„Weteran”, czerwiec 1927 r.

Opieka merytoryczna:
dr hab. Jacek Zygmunta Sawicki
Scenariusz wystawy:
Radosław Poboży
Przygotowanie plakatów:
Maciej Pański
Radosław Poboży
Autorzy składają podziękowanie pracownikom HNA
za przygotowanie skanów z filmu SWAP z 1927 r.

#milia NIEPODLEGŁA

Pierwsza strona folderu wystawy pt. „Wycieczka Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce do Ojczyzny w 1927 r.”
przygotowanej przez pracowników Archiwum IPN

Przygotowując film do pokazu w setną rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości, wykonano w bardzo krótkim czasie (jak na przyjęte standardy pracy z filmem na podłożu łatwopalnym) prace montażowe i rekonstrukcję obrazu polegającą na zniwelowaniu zniszczeń i uczynieniu obrazu bardziej wyraźnym. Odrestaurowano oryginalne wiraże, tzw. tinte, występującą w pięciu kolorach. Dostosowano prędkość wyświetlania klitek filmowych do współczesnego standardu projekcji kinowej. W ten sposób przygotowana kopia filmu zamknęła się w 84 minutach.

Odnowiony film odkrył niesamowite obrazy polskich miast okresu międzywojennego: Gdyni, Gniezna, Poznania, Częstochowy, Katowic, Krakowa, Zakopanego, Marcinkowic, Nowego Sącza, Borysławia, Lwowa, Równego, Wilna, Warszawy, Radzimina i Łodzi. Na kolejnych kadrach można zobaczyć m.in.: port w Gdyni, gdzie weteranów z Ameryki powitał gen. Mariusz Zaruski, pokaz i popisy polskiej konnicy na Błoniach Grunwaldzkich w Poznaniu, szyby naftowe w Borysławiu czy paradę 13. Pułku Kresowego Artylerii Polskiej w Równem, a także działaczy SWAP, m.in. dr. Teofila Starzyńskiego i Agnieszki Wisłę. Największą jednak wartością filmu jest to, że okiem kamery zarejestrowano utracony w czasie II wojny światowej obraz II Rzeczypospolitej.

Zwieńczeniem prac nad filmem był jego uroczysty pokaz na dużym ekranie, który odbył się 10 grudnia 2018 r. w warszawskim kinie „Iluzjon”. Honorowy patronat nad wydarzeniem objął Polski Komitet do spraw UNESCO. Na potrzeby projekcji przygotowano oryginalną ścieżkę dźwiękową, którą wykonał podczas uroczystości pianista Tomasz Betka. Licznie zgromadzonych gości powitali prezes Instytutu dr Jarosław Szarek i dyrektor FINA Dariusz Wieromiejczyk, którzy zwrócili uwagę na rolę, jaką pełnią dla zachowania przeszłości IPN i Filmoteka Narodowa. Uroczystość poprowadziła dyrektor Archiwum IPN Marzena Kruk, która opowiedziała zebranim o współpracy Instytutu ze SWAP. Następnie głos zabrała zastępca dyrektora FINA Anna Sienkiewicz-Rogowska, która przybliżyła kulisy związane z rekonstrukcją samego filmu. W spotkaniu uczestniczył gość specjalny, dr Teofil Lachowicz ze Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce, który przed projekcją wygłosił krótkie wprowadzenie na temat historii SWAP i przybliżył zebranim kulisy odnalezienia filmu w archiwum stowarzyszenia. Odniósł się także do samego obrazu z 1927 r., zaznajamiając widzów z tajnikami przygotowań i przebiegu wycieczki weteranów po Polsce. Po pokazie zgromadzona na sali publiczność nagrodziła pianistę i twórców gromkimi brawami, po czym udała się do holu kina, gdzie mogła zapoznać się z wystawą zatytułowaną „Wycieczka Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce do Ojczyzny w 1927 r.”, przygotowaną pod kierownictwem dr. hab. Jacka Zygmunta Sawickiego przez pracowników Archiwum IPN – Radosława Pobożego i Macieja Tańskiego.

Wystawie towarzyszyła promocja broszury poświęconej osobie Agnieszki Wisły, przygotowanej w ramach serii wydawniczej „Bohaterowie Niepodległej”, przedstawiającej postaci, które uczestniczyły w zmaganiach o niepodległość Rzeczypospolitej w latach 1914–1918 oraz o granice Polski w latach 1918–1921. Jej celem jest

wychodzić jako miesięcznik i tak już pozostało do dzisiaj. Siedziba redakcji przenosiła się wraz ze zmianami lokacji Zarządu Głównego SWAP: lata 1922–1925 – Cleveland, lata 1925–1928 – Detroit, od 1934 r. do dzisiaj – Nowy Jork. Obecnie „Weteran” dociera do czytelników w 10 krajach. Najwięcej odbiorców tego czasopisma jest w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie (członkowie SWAP) oraz w Polsce (głównie biblioteki uniwersyteckie). Mniejsze ilości egzemplarzy „Weterana” trafiają do Wielkiej Brytanii, Francji, Norwegii, Holandii, Szwajcarii, Włoch i na Litwę.

upamiętnienie heroizmu osób oraz czynów związanych z wydarzeniami tego okresu, jak również krzewienie wzorca postawy – poświęcenia dla idei niepodległości Polski³. Postać Agnieszki Wisły jest nierozdzielnie związana z ochotnikami Armii Polskiej we Francji, gdzie została wysłana z USA jako członkini Polskiego Białego Krzyża. Po przybyciu do Francji przydzielono ją do Francuskiego Czerwonego Krzyża z zadaniem udzielania pomocy polskim żołnierzom walczącym u boku aliantów. Większą część życia poświęciła sprawie Polski oraz walczących o jej niepodległość żołnierzom i weteranom. Sama również jako sanitariuszka brała udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Udzielała się w wielu organizacjach polonijnych, najmocniej jednak była związana ze SWAP w Ameryce, które współtworzyła⁴.

Organizatorzy pokazu zostali zaproszeni także do studia telewizyjnego TV Polonia, gdzie w programie „Halo Polonia” zaapelowali do widzów o nadsyłanie informacji o osobach, które w swoich zbiorach prywatnych mogą przechowywać pamiątki związane z pierwszą wycieczką weteranów z Ameryki do Polski w 1927 r.

Duże zainteresowanie filmem zaowocowało kolejnymi pokazami. Obraz mogli obejrzeć widzowie w Gdyni (7 lutego 2019 r.), Wilnie (25 kwietnia 2019 r.), Krakowie (6 maja 2019 r.), Łodzi (16 maja 2019 r.), Katowicach (24 maja 2019 r.) i Poznaniu (9 września 2019 r.).

W chwili obecnej trwają prace nad udźwiękowieniem filmu i wydaniem go w formie płyty Blu-ray wraz z albumem będącym rozszerzoną wersją wystawy. Planowana jest również emisja filmu w Telewizji Polskiej, połączona z promocją wydawnictwa płytowego.

Radosław Poboży

³ 2 IV 2019 r. w Warszawie prezes IPN dr Jarosław Szarek razem z dyrektorem Biura Zarządu Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” Tatianą Čepukoit oraz wiceprezesem Zrzeszenia Nauczycieli Polskich w Ameryce Heleną Sołtys dokonali odsłonięcia tablic upamiętniających posadzenie dwóch Dębów Niepodległości. Dębom nadano imiona ważnych postaci polonijnych, które przysłużyły się odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Dęby im. ppor. Łucjana Chwałkowskiego oraz Agnieszki Wisły zostały posadzone 26 XI 2018 r. podczas wizyty dyrektorów Zrzeszenia Nauczycieli Polskich w Ameryce w Warszawie w obecności prezesa IPN Jarosława Szarka, prezesa Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” Dariusza Piotra Bonisławskiego oraz prezesa Zrzeszenia Nauczycieli Polskich w Ameryce Ewy Koch. Wydarzenie to było częścią projektu Dębowa Aleja Niepodległości, zainicjowanego przez Zrzeszenie. W jego ramach posadzono w Chicago 100 dębów.

⁴ A. Maksymowicz, *Agnieszka Wisła*, „Bohaterowie Niepodległej” 2018, nr 3.